

БІР САБАҚТЫҢ ҮЛГІСІ**Айтқалиева А.С.**

Тіл – адам мен адамды, ұлт пен ұлтты жақындастыратын құрал. Адамның ой-өрісін, мәдени дәрежесін, ақыл-парасатын, рухани байлығын көрсететін де тіл. Сондықтан әр ұлттың тілі – оның болашағы. Тіл тағдыры – біздің тағдырымыз, яғни – ұлт тағдыры. Ұлтымызды сақтап қалу үшін ана тілімізді, дәстүрімізді, тарихымыз бен мәдениетімізді жақсы біліп, қадірлеу әркімнің азаматтық борышы.

1997 жылғы 11 шілдедегі Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы Тіл туралы» Заңы қабылданғаннан бері мемлекеттік тіл – қазақ тілі болып белгіленді. Мемлекеттік тіл – тек қазақтың ғана тілі емес, ол Қазақстанда тұратын барлық ұлттың ұлтаралық ортақ тілі. Олай болса, Қазақстанда тұратын әрбір азамат, мемлекеттік тіл – қазақ тілін қадірлеп, қорғауы тиіс. Отанымыздың тәуелсіздік алып дербес мемлекет болғанына 20 жыл толды. Осы уақыт арлығында қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде мәртебесі жоғарылап қолдану аясының кеңейгендігі барлығымызға аян. Елімізде мемлекеттік тілдің қолдану аясын одан ары кеңейту – бүгінгі таңдағы басты мәселе. Қазіргі таңда тіл мәселесіне айтарлықтай көңіл бөлініп келеді. Себебі мемлекеттік тіліміз туымыз, елтаңбамыз, әнұранымызбен қатар біздің елдігіміздің, тәуелсіздігіміздің басты белгілерінің бірі болып саналады.

Қазіргі заманымызда қойылған басты талаптардың бірі – өмірден өз орнын таңдай алатын, өзара қарым-қатынаста өзін еркін ұстап, кез келген ортаға тез бейімделетін, белгілі бір ғылым саласынан білімі мен білігін көрсете алатын, өз ойы мен пікірін айта білетін мәдениетті жеке тұлға қалыптастарып, тәрбиелеу. Сондықтан біз жастарды жаңа өмір талабына сай өз ұлтының мәдениетін сақтауға, оны әрі қарай дамытуға ынталы болып өсуге тәрбиелеуіміз қажет.

Тілдің тірегі отбасы, балабақша, мектеп, арнайы орта оқу орны, жоғары кәсіби білім беретін оқу орны.

Ынтымақ пен бірлікті ту қылып көтерген Қазақстанда тұратын қазақ халқы мен түрлі ұлт өкілдері қазақ тілінде емін-еркін сөйлеп, тіларалық қатынаста мемлекеттік тілді қолданса, «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Заңның іске асқандығы.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік жылдары білім беру саласына, соның ішінде білімді ақпараттандыру көмегімен дамытуға ерекше назар аударып отыр. Соның айқын бір дәлелі Қазақстан Республикасы Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың жыл сайынғы Қазақстан халқына Жолдауында «... Біз бүкіл елімізде әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметіне қол жеткізуге тиіспіз» – деп атап көрсетіледі. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында, ҚР стратегиялық дамуының «Қазақстан – 2030» бағдарламасында, Қазақстан Республикасында техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2008–2012 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында мемлекеттік саясаттың басты қағидалары да осы, жаңа ғасырда ең маңызды жан-жақты ақпараттандыру мен мемлекеттік тілді ақпараттандыруға енгізу, оның көмегімен білікті, білімді мамандар даярлау мәселесі орын алуда.

XXI ғасыр – жеке тұлғаны қалыптастыру, дамыту, ізгілендіру ғасыры. Басқаша айтсақ, ғылым мен білімнің ғасыры. Осы орайда мемлекетіміздің әр азаматы өз елінің тарихын, әдебиетін, мәдениеті мен өнерін терең біліп, шетелге насихаттай алуы керек. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін, жеке тәжірибемде студенттерге арналған «Қазақстантану» тақырыптық топтамасын әзірлеп баспадан шығарып, оқу үдерісінде пайдаланып жүрмін.

Қазақстанның халқы

XIX ғасырдың аяғында Қазақстан аумағында халықтың этностық құрамы біркелкі болды. Олар негізінен қазақтар болатын. 1897 жылғы Бүкілресейлік бірінші халық санағы бойынша Қазақстан халқының 4/5-і (бестен төрті) қазақтар болды. Бұл халықтың 80%-ы еді. Осы кезде Ресейде капитализмнің дамуына байланысты, қазақ ауылдарында бірте-бірте феодалдық қатынастар ыдырай бастады. Ресейдің орталығындағы, жері аз губерниялардан, Волга бойынан, Украинадан, Орал мен Батыс Сібірден қоныс аударушылар Қазақстанға келе бастады. Қоныс аударушылар орыстар, украиндар, татар, мордва, чуваш, неміс, т.б. халықтар еді. Сөйтіп, Қазақстанда басқа ұлт өкілдері көбейе бастады.

1897 жылы санақ бойынша басқа ұлттар халықтың 12%-ы болды. Осылайша, республика халқы табиғи өсім және басқа жерден көшіп келген адамдар есебінен өсті.

Тәуелсіз Қазақстан Республикасында 2009 жылғы халық санағы бойынша 16 млн. 854 мың адам болды.

Өнеркәсіп күшті дамыған қалалар мен аудандарда халық тығыз орналасқан. Ал Қазақстанның батыс, орталық және оңтүстігіндегі шөл және шөлейт жерлерінде, керісінше, халық сирек қоныстанған. Бұл жерлерде халықтың орташа тығыздығы 1 шаршы шақырымға 2 адамнан келеді. Соңғы жылдары көшікөн өсуде. Көші-көн республика ішінде де, алыс және жақын шет елдерде де жүріп жатыр.

Қазақстан қысқа мерзім ішінде нарықтық экономикаға бет бұрды. Елімізде кәсіпкерлікті дамыту жүзеге асырылуда.

Соңғы жылдардың ішінде Қазақстанда 200 мыңдай шағын және орта бизнес кәсіпорындары пайда болды. Ауыл шаруашылығында 1,3 миллиондай фермер өсіп шықты.

Елімізде сөз бен баспасөз бостандығы, дін босандығы, тағы басқа демократиялық істер жүзеге асырылды. Елдегі барлық халықтар үшін тең даму қамтамасыз етілді.

Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы» атты кітабында көрсетілген міндеттер жүзеге асырылуда.

Еліміздің алдағы дамуы «Қазақстан – 2030» атты ұзақ мерзімді бағдарламасында айқындалды. Әрине, бәрі де халық игілігі үшін жасалып жатыр.

Тапсырмалар:

1. Мәтінді оқып, аударыңыз.

2. Мына сөздерге және сөз тіркестеріне назар аударып, жаттаңыз.

этностық құрамы	этнический состав
халық санағы бойынша	по переписи населения
бірте - бірте ыдырау	постепенный распад, распадаться
ұлт өкілдері	представители национальностей
абиғи өсім	естественный прирост
халықтың тығыздығы	средняя плотность населения
көші-қонның өсуі	прирост миграции
алғашқы жылдары	(соңғы) в первые (последние) годы

алыс және жақын шет елдер ближнее и дальнее зарубежье

3. Мына сөйлемдерге керекті сөздерді қолданыңыз.

Біздің елімізде көптеген халықтардың... тату-тәтті өмір сүреді. Қазақстанның негізгі ... қазақтар. Қазақстан жерін мекендейтін орыс, украин, белорус, өзбек, кәріс, ұйғыр т.б. ұлт өкілдері елімізді ..., қорғайды, табиғатын гүлдендіру үшін....

Керекті сөздер: жақсы көру, халық, сақтау, өкілдері, еңбек ету, қызмет атқару.

4. Мәтінге сұрақтар құрастырып, жауап беріңіз.

5. Берілген сөз тіркестерінің мағынасын түсіндіріңіз, сөйлем құрастырыңыз.

Бет бұрды, дамыту, жүзеге асырылуда, фермерлер өсіп шықты, бағдарламасында айқындалды.

6. Синонимдерді есте сақтаңыз. Мәтіндегі сөйлемдерден табыңыз. Өз сөйлемдеріңізді құрастырыңыз.

а) мезгіл, мерзім, маусым, кезең, уақыт

ә) бірлік, ынтымақ, достастық

б) бостандық, еркіндік, азаттық

7. Мақал – мәтелдерді жаттаңыз. Осы тақырып бойынша тағы қандай мақал – мәтелдерді білесіз, толықтырыңыз.

Жері байдың – елі бай.

Еңбек – адамның екінші анасы.

Қазақ деген халықпыз

Қазақстан Республикасы – көпұлтты, егеменді, тәуелсіз мемлекет.

1991 жылы 16 желтоқсан еліміздің тарихында алтын әріптермен жазылған. Бұл күні Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет болып жарияланды.

1992 жылғы маусымның 4 – інде Қазақстан Республикасының жаңа мемлекеттік Елтаңбасы мен мемлекеттік Туы бекітілді. Осы жылдың 10 желтоқсанында мемлекеттік Әнұран бекітілді. 2006 жылы Әнұранның жаңа мәтіні қабылданды.

1997 жылдың 10 желтоқсанында Қазақстанның астанасы Ақмола қаласына көшірілді. 1998 жылы 6 мамырында Ақмола қаласының атауы Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығымен Астана деп өзгертілді. Астана – еліміздің бас қаласы.

Тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Президент – Н.Ә. Назарбаев.

Біздің еліміздің өз мемлекеттік мерекелері бар: 16 желтоқсан – Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігі күні, 30 тамыз – Қазақстан Республикасының Конституциясы күні, 22 қыркүйек – Қазақстан Республикасы халықтарының тілдері күні.

Тапсырмалар:

1. Мәтінді оқып, аударыңыз.

2. Мәтін мазмұнын еске түсіре отырып, келесі сөздердің аудармасын дәптеріңізге жазып алыңыз да жаттаңыз.

көпұлтты – многонациональный

егеменді – суверенный

тәуелсіз – независимый

рәміз – символика

ресми – официальный

тұңғыш – первый

жариялау – провозглашать

3. Мәтінді еске түсіре отырып, сөйлемдегі айтылған ойға «иә» немесе «жоқ» деп жауап беріңіз.

1. Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін 16 желтоқсанда жариялады.

2. Қазақстан Республикасының жаңа мемлекеттік Елтаңбасы мен мемлекеттік Туы 1992 жылы 4 маусымда бекітілді.

3. Қазақстанның астанасы Ақмола қаласына 1997 жылдың 10 желтоқсанында көшірілді.

4. Ақмола қаласының атауы Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығымен 1998 жылы 6 мамырда Астана деп өзгертілді.

5. Астана – еліміздің оңтүстік астанасы.

6. Н.Ә. Назарбаев – Қазақстанның тұңғыш Президенті.

4. Мәтін бойынша келесі сөйлемдерді аяқтаңыз және жазып алыңыз.

1) 1991 жылғы 16 желтоқсан _____

2) 1992 жылы 4 маусымда _____

3) 1992 жылы 10 желтоқсанда _____

4) 1997 жылы 10 желтоқсанда _____

5) 1998 жылы 6 мамырда _____

6) Н.Ә. Назарбаев _____

7) 16 желтоқсан _____

8) 30 тамыз _____

9) 22 қыркүйек _____

5. Орысша берілген сөйлемдерді аударатырып, келесі диалогке қатысыңыз.

– Ғафу етіңіз! Сіздің туған жеріңіз қай жер?

– Моя родина – Республика Казахстан.

– Қазақстан қандай мемлекет?

– Казахстан – независимое государство.

– Айтыңызшы, 1991 жылы 16 желтоқсанда қандай оқиға болды?

– В 1991 году 16 декабря Казахстан был провозглашен независимым государством.

– Еліміздің бас қаласы қандай қала?

– Астана является столицей нашей страны.

– Кешіріңіз, Қазақстан Республикасының жаңа мемлекеттік рәміздері қашан бекітілді?

– Новые государственные символы Республики Казахстан были утверждены в 1992 году.

– Сіз туған жеріңізді жақсы көресіз бе?

– Да, я люблю свою Родину.

6. Сөйлемдерді қазақ тіліне аударыңыз.

В истории нашей страны 16 декабря 1991 года пишется золотыми буквами.

Этот день в Республике Казахстан был провозглашен Днем независимого государства.

В этот же год также был утвержден Государственный Гимн.

В нашей стране есть свои государственные праздники: 16 декабря – День Независимости Республики Казахстан, 30 августа – День Конституции Республики Казахстан, 22 сентября – День языка народов Республики Казахстан.

4 июня 1992 года были утверждены новый Государственный Флаг и Государственный Герб Республики Казахстан.

7. Өлеңді жаттап алуға тырысыңыз.

Қазақ осы

Қ. Мырза Әли

Жайлауында жүрген жігіт бағып қой,

Дос келді деп жасап жатыр анық той.

Алғашқы рет көріп тұрсың сен оны,

Нағыз қазақ осы, міне, танып қой.

Сәйгүліктің құйрық жалы таралған,

Сүйетұғын қазақ осы, қараңдар.

Қазақ осы күй шығарып, ән салып,

Көкпар тартып, қыз қууға жаралған.

Қазақ осы ашық жарқын қабағы,

Қонақ келсе, шабылып бір қалады.

Байқа да тұр, саған да ол кетерде,

Ат мінгізіп, жібек шапан жабады.

Қазақ-қонақжай халық

Қазақ халқы – ежелден қонақ десе ішкен асын жерге қоятын халық. Үй иесі бұрын танысын, танымасын «Құдайы қонақпын» десе болды, жылы шыраймен қарсы алып отырған. Жол жүріп келе жатқан жолаушы «бөлінбеген

еншім бар» деп, жолшыбай ауылдың кез келген үйіне түсіп, қонақ бола берген. Оның үстіне қазақта «қырықтың бірі қыдыр», «қонақты қусаң – құт ырыс қашады», «қонақпен еріп құт, ырыс келеді» деген мәтелдер бар. Сөйтіп, бөлінбейтін еншіге қиянат жасауға болмайды. Бір қызығы алты аласы, бес бересі болмаса да қонақ үй иесі тойдырмаса, күтпесе, аттана бере жамандап кететін болған. Қазақ үшін мұны есту ұят, бетке шіркеу болған. Сондықтан халқымыз қонақты қарсы алу, шығарып салуға ерекше мән берген.

Қонақты үй иесі қарсы алып, есікті өзі ашып, үйге енгізіп, соңынан өзі кіріп есікті жабады. Бұл-қонақпен еріп келген «құт», «ырыс» бірге кірсін дегені. Ал қонақты шығарып саларда, есікті қонақтарға аштырып, соңынан өзі жауып шығатын болған. Осы күнгідей қонақтарға есікті ашып, іштен жауып алу деген болмаған.

Қазақ халқы қонақтарды «арнайы қонақ», «құдайы қонақ» (жолаушылап келе жатып түстеніп не бір күн түнеп шығатын қонақ), «қыдырма қонақ» (алыстағы ағайын, туған – туыстарын арнайы іздеп келіп бір немесе бірнеше күн олардың сый-құрметін көріп қайтатын қонақ), «қылғыма қонақ» (қай үйден түгін шықса, қай үйге қонақ келсе, соны аңдып жүріп келе қалатын сүйкімсіз қонақ) деп бөлген.

Келген қонақтармен жөн сұрасқаннан кейін үй иесі қонағына ең жақсы тамақтарын беріп, риза етуге тырысады. Ең алдымен қонақарға сусын (қымыз, шұбат және басқа) беріледі. Содан кейін шай ішіледі. Шайды дәмділеп құю, қонақтарға орнымен сый-сыяпат көрсету сол үйдегі әйелдер мен бойжеткен қызға үлкен сын болған. Шайды дәмділеп құйып бере алмаған бойжеткен қыз тәрбиесіз саналып әңгімеге ұшыраған.

Шай ішілген соң асқа дейін қонақтардың көңілді отыруына, яғни олардың бабын табуға үй иесі бар жағдайды жасайды. Ол үшін үй иесі әңгіме-дүкен құрып, қонақпен бірге отырады. Реті келсе, ауылдағы әнші, күйшілерді шақыртып, әңгіме арасында қонақтардың көңілін көтереді.

Үй иесінің балалары да аяғынан тік тұрып қонақтарға қызмет көрсетеді. Қонақ күту – халқымыздың ең жауапты ісі.

Тапсырмалар:

1. Мәтінді оқып, аударыңыз, сұрақтар құрастырып, мазмұндауға тырысыңыз.

2. Мына сөздер мен сөз тіркестерін аударыңыз, есте сақтаңыз.

Ежелден, қонақжай, қонақ, үй иесі, жылы шырай, қарсы алу, ұят, шығарып салу, ерекше мән беру, жөн сұрасу, сусын беру, шай ішу, қонақтардың көңілді отыруы, дәмділеп құю, сый-сыяпат көрсету, ең жауапты іс, қонақ күту.

3. Бірінші абзацтан жіктік, тәуелдік, септік жалғаулары бар сөздерді тауып, талдау жасаңыз.

4. Үлгі бойынша «Қонаққа шақыру» диалогін құрастырыңыз.

Мұрат Сабырұлы: Құрметті ханымдар, бүгін біздің шаңырағымыздың қадірменді қонағы болуларыңызды сұраймын.

Айман ханым: Мұрат, демек, сіз бізді қонаққа шақырасыз ғой?

Мұрат Сабырұлы: Иә, үйіме қонаққа шақырамын.

Сара ханым: Мұрат, біз Айман екеуіміз міндетті түрде келеміз.

Айман ханым: Үйіңіз қай көшеде орналасқан?

Мұрат Сабырұлы: Мекен – жайым: Абай даңғылы, үшінші үй, он алтыншы пәтер.

5. Мына сөздер мен сөз тіркестерін аударып, мәнін түсіндіріңіз.

«Қонақасы», «қонақаяқ», «сый аяқ», «қонақ кәде», «құдайы қонақ», «бөлінбеген еншім бар», «қырықтың бірі қыдыр», «қонақты қусаң – құт ырыс қашады», «қонақпен еріп құт, ырыс келеді», «құт», «ырыс», «арнайы қонақ», «құдайы қонақ», «қыдырма қонақ» «қылғыма қонақ».

6. Диалогті оқып, аударыңыз. Отбасыңызда қонақты қалай қарсы алатыны туралы әңгімелеңіз және «Қырықтың бірі қыдыр», «Қонақты қусаң – құт ырыс қашады», «Қонақпен еріп құт, ырыс келеді» деген сөздерді қалай түсінгеніңізді айтыңыз.

Мұрат Сабырұлының үйінде

Мұрат Сабырұлы: Төрге шығыңыз. Айман, Сара танысыңыз, мына кісі менің жұбайым. Есімі – Әсел.

Айман ханым: Әсел, танысқаным өте қуаныштымын.

Әсел ханым: Мен де қуаныштымын. Тамақтан алып отырыңыздар.

Сара ханым: Тамақтарыңыз өте дәмді екен.

Әсел ханым: Ас болсын!

Сара ханым: Әсел, сіз де келесіде біздің қалаға келіңіз, қонақ қыламыз, қыдыртамыз.

Әсел ханым: Жақсы, рахмет, уақытым болып жатса, баруға тырысамын.

Айман ханым: Мұрат, Әсел, сіздерге көп рахмет. Өте көңілді отырдық, біз кетейік.

Мұрат Сабырұлы: Үйімізді енді білесіздер. Қостанайға келгенде, соғып тұрыңыздар.

Сара ханым: Сый – құрметіңізге рахмет. Сіздер де бізге қонаққа келіңіздер.

Айман ханым: Сау болыңыздар!

7. Сөйлемдерді қазақ тіліне аударыңыз.

Уважаемые друзья, приглашаю вас сегодня в гости. Мой дом расположен на проспекте Абая. Проходите на почетное место. Айман, Сара, это моя жена. Ее зовут Әсел. Теперь наш дом вам знаком. Значит, Вы приглашаете нас в гости? Где находится Ваш дом? Блюда очень вкусные. Мурат, Асель, большое спасибо. Мы с Айман обязательно придем. Приезжайте к нам в город, будете нашими гостями. Конечно, мы вас ждем.

8. Төмендегі «қонақ» сөзіне байланысты мақал – мәтелдерді есте сақтаңыз.

1. Қонақ қойдан жуас.
2. Қонағым өз үйінді де ойлай отыр.
3. Қонаққа бара білсең, шақыра да біл.
4. Қонақ бір күн қонса – құт, екі күн қонса – жұт.

5. Қонағы жаман болса, үй иесі қыдырады.

6. Құтты қонақ келсе, қой егіз табады.

7. Қонағын сүймеген баласын ұрады, не үйін сыпырады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Белғара Б.Б., Құрманова Н.Ж. Жаңа толқын. Мемлекеттік тілді жеделдете оқыту оқу - әдістемелік кешені. – Астана, 2007. – 210 б. I; II; III деңгей.

2 Сейдімбеков А.С. Қазақ тілі. – Алматы: «Болашақ», 2009. – 132 б.

3 Қ Қалынбаева. Тәуелсіздік белгілері // Қазақ тілін үйренейік : журналы. – Қарағанда. – 2008. – № 10 (42). – 14-15 б

4 Құрманбай Г. Елжандылыққа тәрбиелеу сабақтары. Ғылыми-педагогикалық басылым // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 2010. – № 7. – 62-74 б.

Резюме

Статья посвящена актуальным проблемам обучения государственному языку студентов неязыковых специальностей. Автором прослеживается тесная взаимосвязь обучения и патриотического воспитания.

Conclusion

The article is devoted to the research of the topical problem of teaching the state language for the students of non-linguistic faculties. On the example of one lesson the author distinguishes the interaction of teaching and their bringing-up.

КӘСІБИ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫ

Атжанова Н.Е.

Қазіргі таңда мемлекеттік тілді меңгеру өзекті мәселенің бірі екендігі баршаға мәлім. Осыған орай қазақ тілін оқыту ісіне қойылатын талап та күннен күнге жоғарылап келеді. Сондықтан жоғары оқу орнына келген білім алушыларды қазақ тілі сабағында өз мамандықтарына бейімдей отырып, тіл үйрету – қазақ тілі оқытушысының басты міндеті. Өз мамандықтарына бейімдей оқытудағы негізгі мақсат – болашақ маманға кәсіби терминдерді үйретіп, сөздік қорын байытып, оны келешекте қызмет барысында қолдануға, өз ісін жетік меңгерген маман болуға септігін тигізу.

Орыс тілді дәрісханада кәсіптік қазақ тілін оқытудағы өзекті мәселелердің бірі – студенттердің тіл бойынша білім дәрежелерінің әр түрлілігі. Осылайша әр түрлі мектептен қа-

зақ тілі бойынша түрлі деңгейде білімі бар оқушылар, бір топқа жиналады. Солардың бес-алтауының сөздік қорлары қажетті деңгейде болса, көпшілігі қазақ тілінде екі сөздің басын құрап айта алмайды. Оқытушы тіл білмейтін оқушылармен қайтадан фонетиканы бастауды да, білімі жақсы студенттердің тілін одан әрі жетілдірумен де айналысады.

Әрине, тілдік емес топтар болғандықтан ең басты мақсатымыз – студенттердің сөйлеу тілін дамыту, ауызекі сөйлеу, сұрақты сауатты қойып, өзіне берілген сұраққа толық жауап беруін жетілдіру. Осыған орай студенттер ең алдымен сөздерді бір-бірімен байланыстыратын қосымшаларды, сөздердің сөйлемдегі орын тәртібі мен сөйлемдердің жасалу жолдарын меңгерулері қажет.